

ИНОВАЦИЈЕ у настави

часопис за савремену наставу

YU ISSN 0352-2334

UDC 370.8

Vol. 21

Изворни
научни чланак

Др Милица Радовић-Тешић

Учитељски факултет, Београд

Мали појмовник граматичких и лингвистичких термина

(наставак из бр. 2007/2, стр. 63–76)

Резиме: Циљ овога рада је да студентима (и ученицима) понуди систематизован и алфабетски уређен појмовник граматичких и лингвистичких термина који се срећу у оквиру наставног садржаја предвиђеног за предмет Српски језик на Учитељском факултету. Појмовник ће бити посебно добродошао студентима чија места студирања не располажу великим библиотекама, нити библиотекама снабдевеним речницима, енциклопедијама, лексиконима. Овај вид презентације граматичких и лингвистичких садржаја помоћи ће корисницима да стручне садржаје усвајају из другог угла и на један експлицитнији начин, путем сажето датих дефиниција, по потреби поткрепљених конкретним примерима.

Кључне речи: појмовник, граматички термини, лингвистички термини, дефиниције, појмови.

Речник појмова и термина

метафора – (грч. *metaphora*, пренос) универзални језички механизам при коме су реч или синтагма употребљени у пренесеном, умереном значењу заснованом на поређењу два различита појма по сличности. Значења настала метафорски карактеристична су најчешће за полисемичне (вишезначне) речи: *крило* авиона, *језичак* ваге, *нога* стола; *сребрна* јела, *бакарно* лишће; ветар *јауче*, мраз *уједа* образе.

метонимија – (грч. *metonymia*, замена имена) универзални језички механизам у коме се једна реч или синтагма појављује у пренесе-

ном значењу заснованом на поређењу по блиској појмовној (логичкој) вези са оним што та реч или синтагма значе у примарном значењу. У логичкој вези могу бити узрок и последица, оруђе и лице, предмет и садржај, конкретно и апстрактно итд.: *буни се го и бос*, живети од *својих руку*, од *Косова* до данашњих дана, попити *чашу вина* и др.

мимика – (грч. *mimikos*) покрет лица као пратилачка појава при говору. Мимиком се појачава говорни ефекат или замењује говор.

минускула – (лат. *minusculus*) мало слово; мало слово у старој грчкој и латинској писмености.

Мирослављево јеванђеље – најзначајнији и најдрагоценији писани споменик из друге половине 12. века (1193. година). Писар Глигорије дијак писао је ово јеванђеље за брата Стефана Немање – хумског кнеза Мирослава, сина Завидина. М. јеванђеље чувано је дуго у Хиландару, све док га није српски краљ Александар Обреновић 1896. г. при посети манастиру добио од братства на дар. Данас се чува у Народном музеју у Београду.

мисаона именица – в. апстрактна именица.

младограматичарска школа – лингвистички правац (настао на универзитету у Лајпцигу) који заступа мишљење да се гласовне промене врше по одређеним правилима, доследно и без изузетка. Присталице овог правца бавиле су се историјском граматиком, посебно фонетиком, компаративистиком и проблемима дијалектологије.

млађи штокавски дијалекат – в. новоштокавски дијалекат.

множина – плурал, део система граматичке категорије броја којим се обележава више јединки односно особина више јединки код именских речи (именица: град/*градови*, заменица: ја/*ми*, придева: жут,-а,-о/*жути,-е,-а* и глаголских придева: побледео,-ла,-о/*побледели,-е,-а*) односно код глаголских речи: множина је облик глагола којим се означава да се процес (радња, стање, збивање) приписују већем броју субјекта, тј. субјекту у множини: ти си читао / ви *сте читали* итд.

могући начин – в. потенцијал.

модалан – (лат. *modalis, modus*, начин) начински.

модална реченица – в. начинска реченица. Овај термин неки граматичари употребљавају и уопште за реченицу у којој је глаголско време у модалној употреби.

модална речца (партикула) – реч којом се истиче субјективни, лични став у односу на оно што се реченицом казује: Ја *заиста* долазим. Ти *баи* њега тражиш. Он, *међутим*, неће доћи. Најчешће модалне речце су: *вероватно, дакако, ваљда, заиста, збиља, можда, свакако, (по)сигурно, наравно* итд.

модална употреба глаголских времена – употреба глаголских времена у функцији означавања става према још неизвршеној радњи. У српском језику ову функцију имају начини/модуси: императив, потенцијал, футур II, којима се изриче заповест, жеља, воља, могућност, услов, вероватноћа и сл. Али поред ових глаголских начина модалну употребу могу да имају и глаголска времена, нпр. презент: *Идем* да купим карте; аорист: Ви идите двору бијеломе, / *А ја одох* Смедереву граду и др.

модални глаголи – глаголи чије лексичко значење има и значење личног става: жеље, намере, хтења, страха, уверености, сумње и сл.: *хтети, желети, морати, требати, намерава-ти, ведровати, бојати се, страховати* итд.

модални израз – конструкција којом се исказује лични став: Он је, *разуме се*, дошао последњи. Ми смо, *према томе*, победници.

модел – (фр. *modèle*) устаљени распоред језичких јединица карактеристичан за један језик, образац, узор: творбени модел, морфолошки модел, реченични модел и др.

модерни језик (језици) – живи језик који у датом тренутку служи као средство споразумевања одређеног народа, нације. Такви су: српски, енглески, француски, руски итд. Супротно су: латински, старословенски и сл. мртви језици.

модус – (лат. *modus*) у српском језику назив за глаголске облике који изражавају став субјекта према још неоствареној радњи: императив, потенцијал и футур II.

моменат говора – временски период, тренутак говорења кад се врши глаголска радња.

монорема – (грч. *monos*, сам и *to rema*, реч, говор) реченица која се састоји од само једног члана било да је лични глаголски облик: *Пада!* или да није лични глаголски облик: *Снег? Немогуће!*

моносемичан – једнозначан. Моносемичне речи су, нпр.: *клавир, калијум, водоинсталатер*.

моносилабичан – који има само један слог: *он, брат, код, врт* и сл.

моносилабични језици – језици који се састоје претежно од једносложних, моносилабичних речи, нпр. кинески језик.

морфема – (грч. *morphe*, облик) најмања, обично несамостална, језичка јединица којој се приписује лексичко, творбено или граматичко значење. Морфеме могу бити коренске, творбене и граматичке (функционалне). Коренска морфема носи информације о лексичком значењу речи (она је у облику корена речи или целе речи), творбена морфема је у облику афикса (префикс, суфикс, инфикс) и спецификује значење речи, а граматичка морфема је у облику наставка за облик и показује граматичку функцију речи (собица; за-пис-а-ти).

морфологија – (грч. *morphe*, облик *logos*, реч, наука) део граматике који се бави врстама и облицима, променом речи (деклинација и конјугација).

морфолошка норма – нормативна правила стандардног језика која регулишу систем промене речи, нпр. правилно је 3. л. мн. презента од глагола *радити* – *раде* а не *раду*.

морфолошка ознака – облички знак значења или функције неке језичке јединице: морфолошка ознака ген. јд. именица ж. рода на *-а* је *-е*: *сестра, сестре*.

морфо(фо)нологија – део граматике који се бави фонолошком структуром морфема: *снизити–снизавати, потпредседник*.

мотивисана реч – у творби речи, означава реч код које је, са синхроним становишта, видљива веза са другом речју према којој је настала. Такве су изведенице и сложенице: жалити се – *жалба, коњ – коњић; ловокрадица*.

мотивна реч – проста реч, немотивисана реч: *земља, син, вода*.

моција рода – (лат. *motio*, кретање) разликовање рода – мушког, женског, средњег.

моциони знак – морфолошко обележје природног или граматичког рода: *коњ-ић*.

моциони суфикс – суфикс за творбу именица супротног природног или граматичког рода: доктор – доктор+*ица*, министар – министар+*ка*.

Мркаљ Сава (1783–1833) – реформатор српске ћирилице пре Вука који није успео да реформу спроведе до краја. Његова решења су била *тѣ, дѣ, љ, нѣ*, за гласове *ћ, њ, љ, њ*.

мртви језици – језици који се у садашње време не употребљавају као говорни језици. Такви су *старословенски, латински, класични грчки*.

Мушички Лукијан (1777–1837) – архимандрит у манастиру Шишатовца, пријатељ и сарадник Вука Караџића, који је једно време подржавао Вукову делатност, а касније се залагао за старословенски језик.

н – алвеоларно-носни сонант; п. скраћеница за neutrum (средњи род).

Н. – скраћеница за номинатив.

набрајање – у логичкој интерпункцији, један од случајева за стављање зареза.

наводници – графички знаци којима се обележавају: оригинално пренете, цитиране туђе речи; када се наводе наслови књижевних, научних и др. дела или кад се стављају код непоуздане речи која се због нечега доводи у сумњу.

нагласак – в. акценат.

наглашена реч – 1. акцентована реч; 2. реч која се истиче у реченици.

наглашени слог – изразитији слог у речи који је носилац акцента.

надимак – друго лично или породично име које понекад постаје и саставни део личног имена или презимена и пише се великим словом: Јован Јовановић *Змај*, Владислав Петковић *Дис*, Радован *Бели* Марковић.

надредни знак – знак као графичко разликовно обележје појединих слова у српској латиници: *ć, č, ž, š*.

назал – глас при чијој артикулацији један део ваздушне струје пролази кроз носну дупљу. У савременом српском језику назални карактер имају *н, м* и *њ*.

намерна (финална) реченица – врста зависносложених реченица којима се исказује намера, циљ глаголске радње више (главне) реченице са којом се веже: Отишао је на станицу *да купи карту за воз*.

напоредне (независносложене) реченице – независне реченице у сложеној реченици које стоје једна према другој у напоредном односу, паратакси. Систем независних напоредних реченица по смислу онога што исказују има неколико врста. То су: *саставне, раставне, супротне, закључне, искључне*.

напоредне сложенице – именичке или придевске сложенице настале спајањем две именице или два придева с истом функцијом, које стоје у напоредном синтаксичком односу: *даниноћ, стармали, југоизапад* итд.

наречје – више дијалеката српског језика обједињених неким заједничким цртама који су добили називе према изговору упитне заменице за ствари: *што* – штокавско наречје, *ча* – чакавско и *кај* – кајкавско наречје. Штокавско наречје заузима целу Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину и велики део Хрватске. Штокавско

наречје се према развоју акцента и облика дели на *старије штокавске* и *новије штокавске* (новоштокавске) говоре. Према изговору старог гласа „јат“ штокавско наречје се дели на екавски, ијекавски и икавски изговор. Књижевни српски језик има два изговора: *екавски* и *ијекавски*.

народни језик – средство комуникације у широким народним слојевима, за разлику од књижевног (стандардног) језика.

наставка за облик – знак обележености који чини један или више гласова који означава разлику у систему облика једне речи: дан, дан-а, дан-у, дан, дам-ом, дан-у.

национални језик – језик којим говори цео један народ.

начин – в. модус.

Наш језик – језички часопис који је 1932. године покренуло Лингвистичко друштво у Београду с намером да брине о култури српског књижевног језика. Тај часопис и данас излази редовно, издаје га Институт за српски језик.

негација – негирање, одрицање.

независна специјална реченица – в. *непотпуна реченица*.

независни падежи – падежи (номинатив и вокатив) који стоје самостално и не зависе од других речи у реченици.

независносложене реченице – в. напоредне реченице.

немаркиран – необележен.

немотивисана реч – проста реч која се својим гласовним склопом или значењем не може довести у везу са другим речима.

ненаглашени облик – в. енклитика.

ненепчани сугласници – непалатални сугласници који у вези са *ј* мењају своју природу и прелазе у палатале.

необележеност – в. обележеност.

неодређене именичке заменице – подврста именичких заменица *неко* и *нешто* који-

ма се упућује на неодређено лице или предмет. *Нешто* се употребљава и у значењу количинског прилога *мало*: Има *нешто* новца.

неодређене количинске заменице – заменице које поред величине означавају уз мањи број појмова и неодређену количину: *Неколико* година сам био без посла. Дај ми *неколике* јабукке.

неодређене придевске заменице – подврста придевских заменица које упућују на неодређени појам: *неки, некакав, нечији, неколик* итд.: *Неки* студенти су положили већину испита.

неодређени придевски вид – краћи облик неких описних придева са именичком променом: *леп* човек, *лепа* човека, *лепу* човеку ... *о лепу* човеку.

неологизам – (грч. *neos* + *logos*) нова реч у језику која још није у општој употреби: *кејфоровац, сачекуша, лузер* итд.

непосредни говор – в. управни говор.

непостојано а – назив за вокал *а* који се у једним облицима речи јавља а у другим облицима исте речи га нема: *лонац* – *лонца* – *лонаца*; *сладак* – *слатка*; *дошао* – *дошла* итд.

неправи објекат – именичка јединица у било ком зависном падежу осим акузатива без предлога и партитивног генитива којом се допуњавају непрелазни рекцијски глаголи: *Бојао се мрака.* – *Служио је домовини.* – *Причала је о путовању.* *Марко се бавио спортом.*

непотпуна реченица – реченица која формално нема све главне реченичне делове, најчешће предикат, али врши комуникативну функцију: *Где идеш? У Београд.* – *Ми о вуку, а вук на врата!* – *Ено аутобуса!* Уп. независна специјална реченица.

неправи повратни глаголи – повратни глаголи код којих се литички облик повратне заменице *се* не може заменити са *себе*: *стидети се, бојати се, љутити се, црвенети се.*

неправилна компарација – компаративи неких придева: *бољи-добар, гори-зао, мањи-мален, већи-велик* који нису настали додавањем наставка: *-иј(и), -ј(и) или -ш(и).*

непрелазни (интранзитивни) глаголи – глаголи за чије вршење није потребан објекат исказан у облику акузатива без предлога: *ићи, седети, падати, љутити се, лежати.*

непродуктивна реч – немотивисана реч која својим гласовним склопом и значењима не може послужити за творбу нових речи.

непродуктивни суфикс – суфикс који се више не јавља у творби нових речи.

непроменљиве речи – речи које се јављају увек у истом облику у реченицама: већина прилога, предлози, везници, речце, узвици.

непроменљиви бројеви – основни бројеви од *пет* па даље.

непце – део усне дупље и говорног апарата кога чини предње (тврдо) непце и задње (меко) непце.

непчани сугласници – сугласници који се творе на предњем непцу: *ц, ч, ж, ш, ђ, ћ, њ, љ, ј* или задњем непцу: *к, г, х.*

несамосталне речи – речи које се у синтагмама или реченицама јављају да ближе одреде друге речи. То су: придеви (*вредан* ученик), прилози (*лепо* пева), предлози (*без* мајке), везници (Ми причамо, *а* он ћути), неке заменице (*моја* учитељица, *овај* град).

несвршени глаголски вид – граматичка значењска категорија неких глагола неограниченог трајања у које спадају а) трајни (дуративни): *писати, певати, ићи* итд. и б) учестали (итеративни) глаголи: *падати, скакутати, куцкати.*

неуправни говор – начин говора у коме се нечије речи не наводе у изговореном облику него зависном изричном реченицом.

неутрум – (лат. *neutrum*) средњи род у деκлинацији.

новинарски стил – језички функционални стил у текстовима новинских и електронских медија који се одликује кратком реченицом и избором речи које су познате ширем кругу читалаца или слушалаца различитог образивања. Уп. публицистички стил.

Новосадски договор – договор књижевних и језичких стручњака 1954. године у Новом Саду о јединственом књижевном језику: *српскохрватски / хрватскосрпски* Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана који карактеришу два равноправна изговора (екавски и ијекавски) и два писма у равноправној употреби: ћирилица и латиница. Резултат тог договора је заједнички Правопис српскохрватског (одн. хрватско-српског) књижевног језика (Нови Сад – Загреб, 1960) који је у Србији званично био у употреби од 1960. до 1996. године.

новоштокавска акцентуација – акцентуација млађих говора штокавског наречја, новоштокавских говора (што су у основици српског књижевног језика) које карактеришу четири акцента (два силазна и два узлазна) и неакцентована дужина. Акценти силазне интонације могу стајати само на првом слогу, па једно-сложне речи имају само силазне акценте. Акценти узлазне интонације могу стајати на било ком слогу осим последњем и не могу стајати на једносложним речима.

новоштокавски дијалекти – дијалекти који имају седмочлани падежни систем и новоштокавску акцентуацију коју карактеришу четири акцента. То су шумадијско-војвођански дијалекат екавског изговора и источнохерцеговачки дијалекат ијекавског изговора, који су у основици српског књижевног језика.

ном. – скраћеница за номинатив.

nomina actionis – (лат.) имена радњи, обично именице које именују радњу: *читање, певање, свирање, сеоба, берба, жетва*.

nomina agentis – (лат.) именице које означавају вршиоце радњи, обично именице изведе-

не од глаголске основе: *возач, кувар, пекар, копач, писац* итд.

nomina attributiva – (лат.) именице које означавају имаоце неких особина: *вранац, глупак, зекуља, белац, плавуша* итд.

nomina instrumenti – (лат.) именице које означавају називе оруђа: *потирача, жетелица, копачица, брисач, усисивач* итд.

nomina loci – (лат.) имена места, локалитета: *селиште, шљивик, Буковик, кућиште* итд.

номинатив – (лат. *nominativus*) независни падеж који се узима и као основни облик самосталних и деклинабилних речи. Употребљава се најчешће (1) у функцији реченичног субјекта и (2) у функцији именског дела предиката, предикатива.

норма књижевног језика – систем правила који регулише употребу језичких средстава у говору једне друштвено-језичке заједнице и појединаца који јој припадају. Она се састоји од правописне, граматичке, акценатске и лексичке норме.

нормативан – који даје, прописује систем правила одређеног језика, нормира језичке чињенице: нормативна граматика, нормативни речник и сл.

носна дупља (шупљина) – део говорног апарата који учествује у артикулацији назалних гласова.

нулта морфема – морфема која није гласовно, фонемски остварена.

нулти наставак (афикс) – одсуство наставка (али са нултом вредношћу) у неким облицима промене речи у односу на друге облике који имају посебне наставке. Нпр. у номинативу јд. именица мушког рода на сугласник: син-*о*, син-*а*, син-*у* ... итд.

о – средњи самогласник задњег реда. У ћирилици 18. слово азбуке, а у латиници 21. слово абетеде.

обавезна детерминација – у синтакси падежа појава обавезне употребе одредбене речи уз поједине падежне облике: *девојка п л а в и х очију, човек м а л о г раста*.

обавештајне (изјавне) реченице – тип независних реченица с комуникативном вредношћу обавештења, пружања информације које су обележене интонацијом, спуштањем гласа (у говору) одн. тачком (у писању): *Саша је отпутовао*.

обележеност / необележеност – присуство одн. одсуство неког битног граматичког обележја у некој језичкој јединици. Нпр. у алтернацији *д : т* констатује се да оба гласа имају исте артикулационе карактеристике, али је *д* обележено у одређеној позицији јер је звучно у односу на безвучно *п*.

објекат – (лат. *objectum*) реченични конституент у облику именичке јединице којим се допуњава глагол. У српском језику разликујемо *прави објекат* и *неправи објекат*.

објекатска реченица – зависна реченица која у односу на главну реченицу стоји у функцији објекатске допуне одн. објекта: *Осећа да ће се нешто десити*. Жали се како га прогоне.

облик – граматички термин за целину основне и наставка једне речи. Нпр. падежи су различити облици једне речи, или: глаголска времена су различити облици једног глагола.

облички наставак – наставак за (падежни) облик.

образац (парадигма) – систем промене облика у којима се јавља једна реч и по коме се мењају све (већина) речи истог типа. Свака категорија променљивих речи има своје обрасце и њихов број је за поједине врсте речи различит.

образовање речи – в. творба речи.

обрнути ред реченица – редослед зависносложених реченица при коме зависна реченица долази на прво место у односу на вишу (главну) реченицу, инверзија.

односне (релативне) реченице – зависне реченице чији се садржај приписује именичким појмовима на које се оне односе или целој вишој реченици. Обележје ових реченица су односне (релативне) заменице: *који, чији, какав, колики, ко, шта*, односни прилози: *где, куда, камо, одакле, кад, колико*) и везник *што*: То је био мој брат *који студира у Паризу*; *Ко другоме јаму копа*, сам у њу пада.

односне (релативне) заменице – подврста придевских заменица које се у упитним и зависним односно-упитним реченицама јављају у упитном или односном значењу: *који, чији, какав, колики* (*Који су студенти радили тест? – Чије су књиге остале на столу?*); *На вратима је био младић, који је тражио пријема. Гледао сам филмове, какве раније нисам видео*. У односној функцији могу се употребити и упитне именичке заменице *ко* и *што*, као и придевске и именичке сложене с речцом год: *којигод, какавгод; когод, штогод* итд.

односни (одношајни) придеви – придеви који означавају однос, припадање именичком појму у широком смислу: *кућни, школски, народни* и др.

одредба – реч одн. облик речи који одређује појам уз чије име стоји. Могу бити *именичке одредбе* и *одредбе несамосталних речи*. Именичке одредбе су а) атрибути (придев или падежни облик именске речи): *Р у м е н е пруге већ шарају д а л е к и запад*. – Попили смо *чај од камилице*; б) атрибутиви (именица у служби одрђивања какве друге именске речи): Чуле су се *птице певачице*. – Присуствовао је и *кнез Александар Карађорђевић*; в) апозиција (именица или именичка синтама) која замењује неки именички појам (Београд, *главни град Србије*, налази се на ушћу Саве у Дунав); г) апозитив (придев или падежна синтагма): Мој брат, *раздраган и весео*, отишао је на фудбалску утакмицу. Одредбе несамосталних речи одређују глаголе (место, време, начин и др.), придеве и прилоге.

одредница – реч у речнику или другом лексикографском делу којој се даје значење или објашњава сам појам.

одређене заменице – в. опште заменице.

одређени придевски вид – дужи облик придева који одређује име већ познатог појма. Не јавља се у функцији именског дела предиката.

одричне заменице – подврста именичких (*нико*, *ништа*) и придевски заменица (*никоји*, *никакав*, *ничији*) којима се означава одрицање нечега: *Нико* није долазио. – *Никакве* пролазнике нисам видео.

окрњена основа – непотпуна основа у промени или творби речи: *Србин* – *Срби*, *низак* – *нижи*.

ономастика – (грч. *onomastikos*) део науке о језику који изучава властита и географска имена, њихова значења, облике, порекло.

ономатопеја – (грч. *onomatopoiia*) реч у којој се уочавају делови који подражавају звукове у природи: *фију*, *бум*, *кукати*, *цврчак*, *треснути*, *пљас*.

описни (квалитативни) придеви – група придева који означавају особине, каквоћу појмова уз чија имена стоје: *жут*, *нов*, *леп*, *добар*, *храбар*.

општа лингвистика – теоријска лингвистика која проучава својства језика као феномена, општа својства свих језика.

оралан – уснени: орални гласови.

оријентализам – назив за речи из источних језика (арапски, персијски, турски). Уп. турцизам.

ортоепија – (грч. *orthos*, прав и *epos*, реч) изговор, правила стандардног изговора, акцента.

ортографија – (грч. *orthographia*) правопис, нормирани начин писања у једном језику.

основа – а) у морфологији: граматичка основа је део речи који чува везу са лексичким

(појединачним) значењем речи, а то значи са значењем њеног корена, као и са граматичком категоријом (врстом) дотичне речи. Граматичке основе могу бити именске (које се добијају од генитива једнине деклинабилних речи) и глаголске (презентска и инфинитивна); б) у творби речи: творбене основе могу бити корени речи, граматичке основе речи али и целе речи (*пуковник* – *потпуковник*).

основни (главни, кардинални) бројеви – врста бројева који означавају колико има појединачно узетих појмова означених именицом уз коју стоје: *три* аутобуса, *осам* крава, *двадесет* два ученика, *тридесет пет* девојака, *сто осамдесет девет* дана итд.

отворени слог – слог који се завршава самогласником: *пи-са-ти*, *Ми-ла*, *ко-си-ли-ца*, *Ни-ко-ла*.

п – двоуснени безвучни сугласник; деветнаесто слово у ћирилици а двадесет друго у латиници.

падеж – облик именске речи којим се обележавају различити односи између речи у реченици. У српском језику разликује се седам падежа једнине и седам множине: *номинатив*, *генитив*, *датив*, *акузатив*, *вокатив*, *инструментал* и *локатив*.

падежни наставак – наставак за падежни облик речи (*кућа*, *кућ-е*, *кућ-и* ...).

палаталан – (лат. *palatum*, непце) који се твори на предњем, тврдом непцу, чију артикулацију карактерише мекоћа, палаталност. Палатални су сугласници: *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ*, *ш*, *ж*, *љ*, *њ*, *ј*.

палатализација – гласовна промена у којој алтернирају к : ч, г : ж, х : ш, тј. смењивање задњонепчаних сугласника *к*, *г*, *х* (кад се нађу испред *е*, *и*) њиховим предњонепчаним алтернантима *ч*, *ж*, *ш*: *војник* – *војниче*, *друг* – *друже*, *дух* – *душе*; *вући* – *вучем*, *стрићи* – *стрижем*, *врћи* – *вршем*.

парадигма – систем промене који се узима као образац за дату категорију речи. В. образац.

парафраза – описно изражавање, описна конструкција уместо једне речи: *град на Нишави* – Ниш.

паратакса – (грч. *parataxis*) независно-сложене или напоредне реченице.

партицип – (лат. *participium*) глаголски придев.

партикула – (лат. *particula*) в. речца.

партитиван – (лат. *partitivus*) деони.

партитивни генитив – генитив који означава да се нешто неког појма само делимично тиче, деони генитив: седам *дана*, парче *хлеба* итд.

пасив – (лат. *passivum*) трпно глаголско стање, систем глаголских облика који означавају да се радња врши на субјекту као на објекту: *Њива је узорана*.

пасивна реченица – реченица која има пасивну конструкцију (с партиципским пасивом) где је субјектом исказан пацијенс а прелазни глагол је у облику пасива.

пацијенс – (лат. *patiens*) прави објекат у акузативу као објекат вршења глаголске радње; субјекат пасивне реченице.

пејоратив – погрдна реч изведена обично аугментативни суфиксима: *женетина*, *ножурда*, *волина* итд.

пејоративан – погрдан.

персоналне заменице – в. личне заменице.

перфекат – (лат. *perfectum*) прошло време, систем глаголских облика који се гради везом енклитичког облика презента помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева другог неког глагола: *ја сам читао*.

перфективни глаголи – глаголи свршеног вида: *кочити*, *скочити*, *погледати*, *наћи*.

перфектизација – додавањем префикса добијање перфективних (свршених) глагола од основних имперфективних: *гледати* – *погледати*, *писати* – *написати*.

Пешикан Митар (1928–1996) српски лексикограф, дијалектолог, историчар језика, акцентолог и нормативиста. Радио у Институту за српски језик као редактор и уредник *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1–17. том). Један је од уредника шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Значајна дела су му и: *Наш књижевни језик на сто година послје Вука* (1971), *Наша азбука и њене норме* (1993). Један је од главних аутора важећег *Правописа српског језика* Матице српске (Нови Сад, 1993).

писменица – застарели назив за граматiku. Прва граматика Вука Караџића звала се *Писменица сербског језика*.

плеоназам – (грч. *pleonazo*) пренатрпаност речима, изразима истог значења: *стара бака*, *како и на који начин*.

плурал – категорија граматичког броја, множина.

pluralia tantum – именице које имају само облике множине: *наочари*, *маказе*, *врата*, *Карловци*, *гусле* итд.

плусквамперфекат – (лат. *plusquamperfectum*) давнопрошло време које се гради од радног придева који се мења и облика имперфекта или перфекта помоћног глагола *бити*: *бејаш певао* или *био сам певао* итд.

плућа – део говорног апарата.

Повеља Кулина бана – Кулинова повеља Дубровчанима, значајан споменик писан народним језиком из 12. века (1189. г.) коју је писао банов дијак Радоје. У њој се Кулин куне Дубровчанима да ће им дозволити слободну трговину по његовој земљи, без икаквих намета, осим онога што му се да добровољно.

повратна заменица – лична заменица за свако лице *себе* (*се*) која се употребљава када је потребно поново исказати субјекат у неком зависном падежу: *Треба да се умивамо свако јутро* (значи: *да себе умивамо*).

повратни глаголи – глаголи који уза себе имају повратну заменицу/речцу *се*. Деле се на (1) *праве повратне (рефлексивне) глаголе* (радњу субјекат врши сам на себи): *чешљати се, обувати се*; (2) *узајамно-повратне (реципрочне) глаголе* (означавају радње које врше два или више субјеката заједно): *тући се, свађати се*; (3) *неправи повратни* (означавају радње, стања или збивања уз чије се глаголске облике повратна речца *се* не може тумачити као акузатив *себе*): *бојати се, чудити се, дочепати се*.

погодбене (кондиционалне, условне) реченице – зависне реченице којима се означава услов за реализовање ситуације означене вишом реченицом. Оне имају функцију одредбе услова: Ако добијем карте, *отићи ћу на премијеру*. Везници су: *ако, уколико, ли, кад, да*.

погодбени начин – в. потенцијал.

поетски језик – језик песама, песнички језик.

позајмљеница – страна реч која је из језика донатора преузета готова или фонетско-морфолошки адаптирана у неком другом језику и постала саставни део лексичког фонда тога језика. У српском језику најчешће позајмљенице су: *турцизми, грцизми, романизми, германизми, русизми, хунгаризми, бохемизми*.

позитив – в. поређење (компарација).

поименичавање – употреба несамосталних речи у именичкој функцији: нпр. поименичавање придева – пољопривредно *добро*.

показне (демонстративне) заменице – подврста придевских заменица којима се упућује на лице или предмет, односно неке њихове особине које су у близини говорног лица (*овај*

или *оволики*) или лица којему се говори (*тај, толики*) или неприсутног лица (*онај, онолики*).

покретни самогласници – самогласници чије присуство на крају неких облика није обавезно: *овом–овоме, сад–сада, белог–белога*.

полиглота – особа која говори више језика.

полисемија – особина лексема (речи) да имају више значења, вишезначност.

полонистика – наука која се бави проучавањем пољског језика и књижевности.

полугласници – назив за некадашње врло кратке, редуковане вокале неодређене артикулације. Постојала су два самогласника: тврди полугласник – тврдо јер и меки полугласник – меко јер, који су се обележавали посебним знацима.

полунаводници – интерпункцијски знаци који се употребљавају уместо наводника унутра реченице или текста који је већ обележен наводницима (‘ ... ‘).

полусложеница – реч постала срастањем двеју или више синтаксички или семантички чврсто повезаних речи тако да њени делови чувају своје акценте, а први део се не деклинира: *спомен-плоча, Шар-планина*.

помоћне речи – речи које немају индивидуална значења него показују однос међу другим речима, функционалне речи: предлози, везници, речце, узвици.

помоћни глаголи – глаголи који служе као спона између субјекта и предиката: *јесам, бити и хтети*. Помоћу њих се творе сложени глаголски облици.

поредбена (компаративна) реченица – зависно-сложена реченица у којој зависна реченица поређењем казује начин како се врши радња више реченице. Деле се на поредбене реченице за једнакост са везницима: *као, као да, као што, како, што, уколико, колико* (Увек је радио *како је хтео*) и неједнакост садржаја управне и зависне реченице са везницима: *него, него*

што, но (Боље ти је изгубити главу него своју одрешишту душу).

поређење (компарација) – граматичка промена својствена (описним) придевима (и прилозима посталим од описних придева) која се односи на исказивање већег или мањег степена особине која се казује придевом. Присуство особине неког предмета или појма означава се основним придевским обликом – *п о з и т и в о м*: *Бранко је вредан и надарен*. Први степен поређења је *к о м п а р а т и в* којим се казује особина у вишем степену од оне у позитиву: *Саша је вреднији и надаренији од Бранка*. Други степен попређења је *с у п е р л а т и в* који показује особину предмета или појмова у највишем степену у односу на оне са којима се пореди: *Милан је највреднији и најдаренији у разреду*. Компаратив се гради од позитива кад се на граматичку основу додају наставци: *-ј(и), -иј(и) и -ш(и)*: *јак–јачи, црн–црњи; храбар–храбрији, стар–старији; лак–лакши, мек–мекши*. Неправилан компаратив имају придеви: *добар–бољи, зао–гори, велик–већи, мали–мањи*. Суперлатив се гради тако што се испред компаративног облика дода суперлативна речца *нај*: *најмлађи, најјаснији, најхрабрији, најлепши, најгори*.

посесиван – који означава припадање, присвојни: *посесивни придев, посесивна заменица, посесивни генитив и др.*

последична (консекутивна) реченица – зависна реченица у сложеној реченици која означава последицу која проистиче из радње више реченице: *Толико су гласно причали на предавању да се није ништа чуло*. Најчешћи везници ових реченица су *да, те, како*, каткад с корелативима *тако, толико*.

посредни говор – в. неуправни говор.

постериоран – каснији, познији у односу на неку ситуацију.

постпозиција – положај зависног члана неке синтагме после главног члана: *језик српски, човек частан* и др.

посуђеница – в. позајмљеница.

потврдна реченица – у класичним граматикама: обавештајна реченица којом се исказује неко тврђење (за разлику од одричне реченице): *Мајка спрема јело*.

потенцијал (могућни начин) – систем глаголских облика (са значењем могућности, жеље, намере и сл. вршења или извршења радње) који се граде од облика аориста помоћног глагола бити и радног глаголског придева глагола који се употребљава (*ја бих радио, ти би радио, он би радио; ми бисмо радили, ви бистре радили, они би радили*). У 3. л. мн. не употребљава се облик аориста *бише* него *би* 3. л. јд. У овај глаголски облик убраја се и **потенцијал прошли** који се гради помоћу потенцијала помоћног глагола бити (*био бих ...*) и радног глаголског придева глагола који се употребљава: *је бих био радио, ти би био радио... они би били радили*.

почетно-свршени глаголи – врста свршених глагола који означавају почетак свршене радње: *запевати, појурити, заиграти*.

правилна множина – системска граматичка множина деклинационих речи (брод–бродови; коњ–коњи; студент–студенти; поље–поља; жена–жене итд.). Неке именице немају правилну множину: *око–очи, ухо–уши* или имају суплетивну множину: *човек–људи, пиле–пилад–пилићи*.

правопис (ортографија) – нормиран начин писања; систем правила у писању којима се прописује једнообразан начин употребе писмених знакова, интерпункције, скраћеница и др. у писаном језику. Може бити *етимолошки* и *фонетски*. Етимолошки (коренски) правопис своја правила заснива на начелу чувања порекла речи, корена и других делова (*Србин–српски, сладак–сладка*). Фонетски правопис своја правила писања заснива на начелу да сваком

гласу у говору одговара посебан знак у писму (*Србин–српски, сладак–слатка*).

Правопис српског језика – правописни приручник српског језика који се на основу одлуке министарства просвете и културе примењује званично у Србији у школама и установама културе од 1. јануара 1997. године. Аутори овога правописа су Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица, а прво издање је издала Матица српска 1993. године. Овај правопис садржи два дела: Правила и њихови основи (15–327) и Речник уз Правопис (329–512).

Правопис српскохрватског књижевног језика – правописни приручник у ћириличком и латиничком издању Матице српске (Нови Сад) и Матице хрватске (Загреб) из 1960. године, настао на основу закључака Новосадског договора (1954. г.) који садржи Правописна правила (11–164), Правописне терминологије (165–170) и Правописни речник (171–829).

правописна норма – систем правописних правила која регулишу како треба нешто писати (нпр. правописна норма писања великог слова).

правописни речник – речник уз правописни приручник који даје поједине речи језика дате у оном облику какав по правописним правилима треба писати.

праиндоевропски језик – хипотетички језик до кога се долази попређењем индоевропских језика, прајезик из кога су се развили индоевропски језици. Претпоставља се да су Индоевропљани живели у 3. миленијуму пре нове ере у јужном степском делу Русије.

прајезик – најстарији језик, који се хипотетички успоставља компаративно-историјском реконструкцијом, од кога воде порекло генетски сродни језици (нпр. праиндоевропски, прасловенски, прабалтијско-словенски и др.).

праскави сугласници – експлозивни сугласници.

прасловенска језичка заједница – језичка заједница словенских народа (у време када су живели у североисточном делу Карпата, отприлике до 3. в. нове ере) када су говорили заједничким језиком.

прасловенски језик – реконструисани и хипотетички прајезик свих Словена из доба прасловенске језичке заједнице из кога су се развили сви словенски језици и дијалекти. Прасловенски језик се развио у три групе језика: *западнословенску* (пољски, чешки, словачки, лужицкосрпски), *источнословенску* (руски, украјински, белоруски) и *јужнословенску* (старословенски, бугарски, српски, македонски, словеначки, хрватски).

прашка лингвистичка школа – лингвистичко учење настало у Прагу 1926. године учешћем руских (Јакобсон, Трубецкој и др.) и чешких (Матезијус, Травничек, Хавранек и др.) слависта који су заступали гледиште да језик треба изучавати свестрано у свим функционалним стиловима, пре свега са синхроног, али и дијахроног аспекта.

предикат – поред субјекта други главни реченични конституент (члан) којим се именује, конкретизује и приписује ситуација субјекту. У функцији предиката се јављају глаголи. Предикат може бити *глаголски, именски и прилошки*. **Глаголски предикат** је реченични конституент код кога глагол у конгруентном (потврдном или одричном) личном глаголском облику именује, конкретизује и приписује ситуацију означену реченицом (*Марко пише / је писао / ће писати.*). **Именски предикат** је предикат који се састоји од глаголског дела предиката (енклитичког облика глагола *јесам/бити*) који врши функцију копуле (споне) и именског копулативног предикатива који може бити (1) придевска јединица (придев, придевска синтагма, придевска заменица, редни број) која стоји у номинативу и конгруира у роду и броју са субјектом (*Маја је вредна.*), (2) именичка јединица (именице, именичке син-

тагме, именичке заменице) која стоји у облику номинатива (*Маја је студенткиња.*) и (3) именичке јединице у неком падежу (обично квалификативног значења) (*Тај филм је у боји.*). **Прилошки предикат** је предикат кога чини копула и прилошки предикатив (прилошки део преди-

ката) којим се субјекту приписује место, стање или време реализације (*Факултет је близу. Весна је добро. Концерт је сутра.*).

(наставиће се)

Summary

The aim of this work is to offer students systematic and alphabetically organized glossary of grammar and linguistic terms, which can be found within teaching contents of Serbian language at Teaching Education Faculty. This glossary is particularly useful for students studying in the towns with not many libraries, and at places where no encyclopaedias, lexicons and dictionaries can be found. This form of presentation of grammar and linguistic contents will help users to adopt professional contents from the other angle and in an explicate way, by short definitions, with definite examples, if needed.

Key words: *glossary, grammar terms, linguistic terms, definitions, terms.*